

УДК 343.98(438)

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3403545>

О.М. ДУФЕНЮК,

доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент,
м. Львів, Україна; e-mail: oxpostfb@gmail.com;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6529-4036>

ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ПІДГОТОВКИ ЮРИСТІВ ДО РОБОТИ З НАУКОВИМИ ДОКАЗАМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

O.M. DUFENIUK,

Ass. Professor, Chair of Criminal Procedure and Criminalistic,
Lviv State University of Internal Affairs, Ph.D. in Law, Associate Professor,
Lviv, Ukraine; e-mail: oxpostfb@gmail.com;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6529-4036>

POLISH EXPERIENCE OF EDUCATING LAWYERS FOR WORK WITH SCIENTIFIC EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

АНОТАЦІЇ (ABSTRACTS), КЛЮЧОВІ СЛОВА (KEY WORDS)

При обговоренні проблеми підготовки юристів до роботи з науковими доказами у кримінальному провадженні виконані дослідницькі завдання: з'ясовано сутність концепту "наукові докази" у науці та судово-слідчій практиці; описано проблемний характер підготовки правників до роботи з такими доказами та шляхи його оптимізації в Республіці Польща; визначено напрямки вдосконалення освітнього процесу майбутніх працівників поліції, прокурорів, слідчих в Україні. Сформульовано наступні висновки: поняття "наукові докази" є новим для української науки, однак його застосування відповідає світовій практиці, відтак вбачається доцільність його імплементації в доктрину кримінального процесуального права; польська наукова спільнота працює над оптимізацією підготовки майбутніх правників до роботи з науковими доказами. Втім існуючі відмінності і в кримінальному провадженні, і в функціонуванні закладів освіти не дозволяють здійснити автоматичний трансфер польського досвіду в Україну.

Ключові слова: кримінальне провадження; науковий доказ; судовий експерт; висновок експерта; криміналістична освіта; підготовка юристів; польський досвід

There is no similar definition of "scientific evidence" in modern Ukrainian science and judicial practice. However, according to the results of the research, foreign lawyers widely apply this concept. Moreover, they say that we are entering into the "century of scientific evidence". The reason for such emphasis on the scientific component is provoked by the trend of continuous strengthening and improving the possibilities of using special knowledge for the realization of the tasks of criminal proceedings. At the same time, there is the question – are police officers, investigators, prosecutors and judges ready for effective work with scientific evidence? A high level of professionalism in work with evidence is one of the core principles of the legal profession. So the purpose of this publication is to substantiate the need of strengthening forensic education in Ukraine and identify areas for improving the lawyers training system for high-quality and productive work with scientific evidence on the crime scene, during the investigative process and in the courtroom. The generalization and detailed study of Polish experience have become the basis of the study in this field. The author sets the following research goals: firstly, to find out the essence of the definition of "scientific evidence" in forensic science and practice; secondly, to describe the problematic nature of the preparation of lawyers for working with such evidence in Poland; third, to determine the direction of improving efficiency the educational process for future police officers, prosecutors, investigators and judges in Ukraine. It is important to implement some of the best practical recommendations to support the goal of improving forensic science and education. Particular attention was paid to the discussion of the Daubert standard of the expert opinion evaluation by the court, no scientific evidence (junk science), a critical assessment of the level of education of Polish and Ukrainian lawyers, an assessment of the prospects for reforming education. The comparative study made possible conclusions and suggestions of the ways of strengthening forensic education in Ukraine.

Key words: *criminal proceedings; scientific evidence; forensic expert; expert opinion; forensic education; training of lawyers; Polish experience*

Постановка проблеми

У сучасній українській правничій доктрині поняття "наукового доказу" взагалі відсутнє. Ми часто використовуємо концепт доказу у контексті висвітлення його таких характеристик як допустимість, належність, достовірність, сукупність і т.д. Втім, як свідчать результати досліджень, закордонна практика пішла далі і вже достатньо давно оперує поняттям наукового доказу (*scientific evidence*). У літературі навіть йдеться про входження в так звану "еру наукових доказів". Причиною такого акценту на "науковості" є активне щорічне розширення та вдосконалення можливостей застосування спеціальних знань для забезпечення ефективного виконання завдань кримінального провадження. Останні розробки в інформатиці, фізиці, хімії, біології, генетиці, матеріалознавстві, медицині та багатьох інших галузях наукового знання імплементуються у сферу криміналістичної діяльності, сферу судових експертиз та дозволяють з великою якістю фіксувати доказову інформацію, з великою точністю та достовірністю давати відповіді на питання правоохоронних і судових органів. Без науки інколи просто неможливе прийняття правильних процесуальних рішень. Водночас постає питання – чи готові слідчі, прокурори та судді до ефективної роботи з науковими доказами в умовах швидких темпів старіння знань і розвитку технологій, розширення сфер використання спеціальних знань?

Ще у 1937 р. Е. Локард звертав увагу, що від судді не очікується докладного знання усіх дослідницьких методик, чого не можна вимагати навіть від експерта. Однак, будучи на відповідному рівні, слідчий суддя або суддя повинні бути здатними до тлумачення "усяких деталей експертизи", а не тільки кінцевих висновків; повинен також бути в стані оцінити експертизу загалом, зокрема визначити її важливість і значення. Це вимагає від судді відповідного серйозного наукового приготування до роботи у сфері застосування техніки та збирання доказів, що є дуже далеко від ідеалу [1, с.24]. Далекою від ідеалу залишається ситуація й сьогодні. І не тільки у відношенні до готовності судді, але й прокурора, працівника поліції. І не тільки в частині оцінки висновку експерта як основного джерела наукових доказів, але й в частині доекспертної роботи з матеріалами, що потенційно можуть стати в майбутньому об'єктами судових експертиз.

Окреслена тема дослідження вимагає бінарного підходу до аналізу останніх публікацій. Увага до наукових доказів у польськомовній літературі з'явилася ще в 90-их роках минулого століття, а процес концептуалізації поняття продовжується до сьогоднішнього дня і опирається на дослідження різних його аспектів. Так, Ю. Вуйцікевич (Wójcikiewicz, 2009) та В. Квятковська-Вуйцікевич (Kwiatkowska-Wójcikiewicz, 2009) здійснювали аналіз практики оцінки наукових доказів у кримінальному провадженні судом [2, 3]. Колективна праця М. Скварцова та М. Стєпеня (Skwarcow, Stępień, 2014) презентувала погляд на поняття, критерії допустимості та значення наукових доказів у кримінальному процесі за польським та американським законодавством [4]. Й. Купчинський та А. Вінчакевич (Kupczyński, Winczakiewicz, 2016) досліджували наукові докази у контексті обговорення проблематики засади змагальності кримінального процесу, а також порівняння польського та норвезького підходів до прийняття процесуальних рішень на основі наукових доказів [5]. Одна з останніх публікацій М. Щєпанєц (Szczepaniec, 2019) є певного роду оцінкою актуального стану та узагальненням теорії наукових доказів у кримінальному процесі Республіки Польщі [6]. Більшість вказаних авторів, як і інших науковців (перелік фахівців, які досліджували вказану тематику, безумовно, не можна вважати вичерпним), розглядаючи питання наукових доказів писали і про проблеми якісної підготовки службових осіб правоохоронних та судових органів до роботи з науковими доказами, а саме: збирання доказів, скерування об'єктів для дослідження судовому експертові, оцінки та визнання допустимими доказів, що містяться у висновку експерта тощо.

З української сторони питання наукових доказів предметом окремої наукової розвідки не ставало. Відсутні ґрунтовні праці, присвячені порівняльному дослідженню особливостей криміналістичного забезпечення польського та українського кримінального процесу. Така прогалина не дозволяє побачити зарубіжний досвід і на цій основі здійснити критичну оцінку ситуації в нашій країні, визначити пріоритетні напрямки реформ. Президент Американської академії судових наук (*American Academy of Forensic Sciences*), професорка права Юридичного коледжу Стетсонського університету К.Е. Хендерсон

(С.Е. Henderson), доповідаючи на засіданні Комітету науки і технологій та обговорюючи напрями зміцнення криміналістики як науки, підкреслила, що науковий прогрес стається тільки тоді, коли ми відкриті до обміну думками та інформацією [7, с.16]. Тож пропонується до уваги стаття є продовженням серії публікацій, завданням яких є усунення такої прогалини [8–10].

Метою статті є обґрунтування можливості та визначення напрямів вдосконалення підготовки вітчизняних юристів до роботи з науковими доказами на основі узагальнення польського досвіду у цій сфері. Для реалізації мети пропонується вирішення наступних завдань: з'ясувати сутність концепту "наукові докази" у науці та судово-слідчій практиці; описати проблемний характер підготовки правників до роботи з такими доказами та шляхи його оптимізації в Республіці Польща; визначити напрями вдосконалення освітнього процесу майбутніх працівників поліції, прокурорів, слідчих та інших правників в Україні. Наукова новизна статті полягає в обґрунтуванні доцільності концептуалізації поняття "наукового доказу" у доктрині кримінального процесуального права та порушенні проблематики підготовки юристів до роботи з такими доказами на основі узагальнення польського досвіду.

Поняття "наукового доказу" у кримінальному провадженні: витвір теорії чи потреба практики?

Термін "наукові докази" польські колеги запозичили з системи права *common law* і використовують переважно для дискусій навколо питання критеріїв оцінки висновку експерта в суді або, власне, підготовки правників до роботи з науковими доказами. Вперше в англо-американській системі права на офіційному рівні заговорили про вимоги до наукових доказів у 1923 р., коли було впроваджено Фрай-стандарт у справі *Frye v. United States*. У вирокі Апеляційного суду Штату Колумбія у цій справі було зазначено, що застосовані наукові методи та прилади повинні отримати "загальне визнання" (*general acceptance*) спеціалістів у цій галузі. Цей стандарт проіснував до 1993 р., аж поки у справі *Daubert v. Merrell Dow Pharmaceuticals* не було прийнято новий Дауберт-стандарт, який суттєво доповнив попередній і передбачив оцінку наукових доказів за наступними критеріями: можливість перевірити докази з допомогою науки; наявність рецензій та публікацій щодо методики; діагностична цінність (інформація про ймовірність помилок); стандартизація операцій дослідження; загальне прийняття в науці [11, с.526;

12]. І що особливо суттєво, у роз'ясненнях до цього стандарту вказано, що не кожен висновок експерта може відповідати усім пунктам Дауберта, але той, який відповідає, справді можна вважати "науковим доказом" [13, с.120].

До слова, у континентальній Європі немає заборони користуватися таким стандартом, але й немає такого обов'язку, оскільки типовою для законодавства цих країн є "вільна оцінка" висновку експерта. Зокрема, за словами А. Подемської (Podemska, 2014), суд, апелюючи до ст.7 польського КПК, не може "витягнути" хоча б загальних критеріїв, згідно з якими слід проводити оцінку висновку експерта, а тому може скористатися стандартом Дауберта [14, с.48].

В українській науковій і навчально-методичній літературі спостерігається превалювання типових підходів до класифікації доказів, що "кочують" з одного видання до іншого. Не претендуючи на вичерпність визначення та узагальнюючи досвід зарубіжних колег, поняттям "наукові докази" пропонується вважати фактичні дані, отримані в результаті застосування науково обґрунтованих методик та засобів, надані експертом у висновку або в показаннях на основі його спеціальних знань, умінь, досвіду та компетенції для потреб кримінального провадження. В англійській та польськомовній літературі поняття наукових доказів часом вживають як синонім поняття "думка експерта".

Серед інших доказів групу наукових вирізняють наступні характеристики:

– по-перше, такі докази отримуються від спеціального суб'єкта, яким є судовий експерт, на основі застосування ним спеціальних наукових знань, умінь, навиків, методики, технологій, засобів і т.д. для дослідження об'єктів, що обумовлює неможливість заміни чи отримання будь-яким іншим способом таких доказів;

– по-друге, існує можливість верифікації таких доказів відповідно до актуального стану розвитку науки;

– по-третє, головним "постачальником" наукових доказів у кримінальному процесі, безумовно, є експерт, проте інші учасники кримінального провадження (інспектор-криміналіст, слідчий, прокурор, оперативні працівники) беруть активну участь у нагромадженні матеріалу, який може стати науковим доказом у висновку експерта, а суддя здійснює оцінку та перевірку доказів, а відтак виникає обов'язок знати, вміти, розуміти усі процеси, які відбуваються з дослідницьким доказовим матеріалом до, під час і після експертизи;

– по-четверте, іманентною характеристикою таких доказів є часом високий рівень "герметичності" наукової мови, складності сприйняття та розуміння термінології, "шляху" отримання даних та їх інтерпретації експертом, а також значні розбіжності у роботі з різним матеріалом (причому, робота з мікрооб'єктами матиме суттєві відмінності від роботи з біологічними слідами, методика відібрання дактилоскопічних зразків відрізняється від методики отримання зразків почерку і т.д.), що додатково підтверджує необхідність спеціальної фахової підготовки юристів.

При цьому важливо чітко розуміти сутність поняття доказу "ненаукового" (*non scientific evidence*). В жодному разі не слід протиставляти науковим доказам із висновку експерта усі інші докази у кримінальному провадженні як такі, що не є науковими. Це хибний шлях і не відповідає зарубіжній практиці. Наукові докази співіснують у кримінальному провадженні разом із доказами правовими [15, с.27, 57]. Про "ненаукові" докази, або "псевдонаукові" докази (*junk science*) йдеться, коли суд, оцінюючи висновок, виявляє "пародію науки, що одягає лабораторний фартух" [16, с.32].

У судовій практиці є багато прикладів, коли в кримінальному процесі суд, застосовуючи стандарт Дауберта, таки визнавав висновок почеркознавчої, дактилоскопічної чи інших експертиз доказом ненауковим. Так, в одному з кримінальних проваджень експерти почеркознавчої експертизи авторитетно заявили, що використовували під час експертизи методику математичного моделювання письма Кларка, Берга і Козинського, проте від 1918 р. у науковій фаховій літературі не було жодної монографії, жодної статті, жодної згадки про розробку такої методики дослідження почерку. Це, власне, й є типовим прикладом псевдонауковості висновків [17, с.75].

Існування таких прикладів доводить необхідність критичного ставлення до наукових доказів. Не можна на докази у висновку експерта покладатися як на вирішальний доказ у справі. Такий підхід є наслідком проблеми надмірного абсолютизування наукових доказів у кримінальному процесі, на чому неодноразово акцентували польські практики. Чому так повинно бути метафорично пояснює Ю. Гургуль (Gurgul, 2015): "експерт бачить тільки одне дерево, суд бачить більше, тому що бачить цілий ліс" [18, с.57].

Отже, "ненауковий доказ" – це не будь-який інший у справі доказ, отриманий із інших джерел. Це доказ, отриманий також з висновку експерта, проте він не відповідає критеріям науко-

вості. Такий доказ судом не береться до уваги при обґрунтуванні процесуальних рішень. Існування таких фактів в історії судочинства демонструє, чому не варто "сліпо вірити" експерту, абсолютизувати наукові докази.

Звісно, усі допустимі, належні та достовірні докази в певному сенсі є і науковими (бо отримані в результаті застосування науково обґрунтованих тактичних рекомендацій, прийомів), і правовими (бо отримані в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством), але у тому контексті, в якому зарубіжні науковці та практики розрізняють ці групи доказів, йдеться про акцент на тому параметрі, що має вирішальне значення для "дороги", "шляху" отримання фактичних даних. Так, для отримання доказів із показань свідка – це комунікація між свідком та слідчим; для отримання доказів із протоколу освідчення – це огляд тіла людини; для отримання доказів з висновку експерта-біолога – це застосування наукової методики молекулярно-генетичної експертизи; для отримання доказів з висновку експерта-трасолога – це застосування наукової методики трасологічної експертизи; для отримання доказів з висновку експерта-почеркознавця – це знову застосування наукової методики почеркознавчої експертизи і так можна продовжувати далі. Для висновку експерта – це завжди шлях науки.

Типовими термінологічними конструкціями, до яких апелюють польські колеги, є: оцінка наукового доказу, допустимість наукового доказу, робота з науковими доказами. Часто можна простежити оперування цим поняттям у судовій практиці Верховного Суду Польщі та апеляційних судів, що має суттєвий вплив на всю систему кримінального судочинства, оскільки Районні та Окружні суди можуть потім послуговуватися аналогічною аргументацією при обґрунтуванні своїх процесуальних рішень. Вживання такої категорії дає змогу здійснити "термінологічну економію" в наукових дискусіях, оскільки семантична ємність поняття достатньо широка.

Безумовно, концептуалізація поняття "наукові докази" у науці є справою не одного дня. Втім видається, є сенс такий досвід застосувати і в українській науці та практиці.

Підготовка польських правників до роботи з науковими доказами

Робота з науковими доказами здійснюється за наступними напрямками: 1) робота з об'єктами до проведення судової експертизи – виявлення, фіксація та вилучення з місця події об'єктів,

отримання необхідних зразків які підлягатимуть дослідженню (доекспертна робота); 2) робота з об'єктами під час проведення судової експертизи об'єктів та підготовка висновку експерта як джерела наукових доказів (експертна робота); 3) робота з об'єктами після проведення судової експертизи – оцінка висновку експерта як джерела наукових доказів (верифікаційна робота).

Якщо другий етап формування наукового доказу реалізується поза межами впливу працівників поліції, прокурора, слідчого судді чи судді, то перший і останній таки потребують спеціальних навичок та знань. Ще до того, як об'єкти дослідження потраплять до експерта, вони можуть бути знищені, зруйновані, пошкоджені, зазнати контамінації, неправильно описані, тільки частково вилучені, щодо них можуть бути некоректно сформульовано питання. Після отримання висновку експерта важливо вміти піддавати отримані результати розумному сумніву та критичній оцінці. Відтак юристам необхідно мати певний мінімальний обсяг знань та навичок роботи з такими науковими доказами. Слідчому, оперативному працівнику, залученому до проведення слідчої (розшукової) дії, інспектору криміналісту, прокуророві – для забезпечення збирання якісного дослідницького матеріалу; захиснику – для побудови ефективної лінії захисту; слідчому судді, судді – для оцінки правильності дій уповноважених органів під час збирання дослідницького матеріалу, оцінки самого висновку експерта. Польські колеги часто підкреслюють, що уміння належно оцінювати висновки експертів потребує спеціального вишколу [1, с.24–26]. І дійсно, має рацію Б. Холист (Hołyst, 2010) стверджуючи, що правник, який не знає криміналістики *ipso facto* "капітулює" перед експертом, часто не може належно оцінити доказове значення проведених дослідження, цінності застосованих методик та кваліфікації експерта [19, с.43].

У польському кримінальному процесі особа, що здійснює кримінальне провадження, повинна уміти: 1) встановити, що вирішення справи вимагає спеціальних знань, наслідком чого є залучення експерта; 2) видати постанову, зокрема окреслити спеціальність експерта та предмет і вид експертизи, у міру необхідності задавати окремі питання, отримувати дослідницький матеріал (вилучений з місця події та порівняльний); 3) оцінювати висновок (у міру потреби до проведення допиту експерта чи одночасного допиту, що вимагає вмінням задавати відповідні питання та розуміти отримані відповіді); 4) у випадку підготовки об'ґрунтування вироку мотиву-

вати свою позицію у питання прийняття або відхилення висновку [20, с.204].

Тож яким є реальний стан справ у Польщі? Аналіз наукової літератури дозволяє говорити про достатньо поширену практику критики рівня підготовки польських юристів до такого типу діяльності. Зокрема, фахівці звертають увагу на помилки у висновках через недоліки постанов процесуальних органів, на недоліки взаємодії експертів та процесуальних органів чи про оцінку висновків. Наприклад, А. Козічак (Koziczak, 2010), С. Павелец (Pawelec, 2014), Е. Груза (Gruza, 2004), сигналізують про зв'язок помилок експертів із помилками в постанові про залучення експерта [20, с.204–206; 21, с.164; 22, с.187]. Учені відзначають, що постанови, що є підставою для проведення експертиз у Польщі, часто характеризуються неясністю незрозумілістю змісту; містять помилки щодо предметної сфери; доручають виконання неможливих з позиції досягнень науки досліджень; не вказують, що є дослідницьким порівняльним матеріалом; містять кілька формулювань одних і тих же питань у різних частинах постанови [22, с.187].

На думку науковців та практиків, недостатнім є не тільки рівень знань і умінь стосовно роботи з науковими доказами, але й застосування слідчої тактики. Від суддів, адвокатів і навіть прокурорів очікуються знання методів виявлення та фіксації доказового матеріалу, вміння орієнтуватися в сфері можливостей проведення окремих видів експертиз та діагностичної цінності їх висновків, а також знання на якій стадії і які речові докази слід вилучати.

Б. Холист (Hołyst, 2010), констатуєчи недостатній рівень знань наукових методик слідства, робить м'який акцент на певних відмінностях рівня підготовки різних фахівців. Особливо важливою, за його словами, є криміналістична підготовка працівників поліції, зокрема вертикалі дізнання та слідства, а також кримінальної служби, а обсяг знань повинен охоплювати і методику дій злочинців, і слідчу тактику, і криміналістичну профілактику. Натомість для суддів, адвокатів і навіть прокурорів може бути достатньою загальною орієнтація застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні [19, с.44].

Така позиція, очевидно, виводиться із "першого контакту" з джерелами наукових доказів, який мають слідчі та оперативні працівники поліції. Однак з таким підходом важко погодитись, як і з позицією Х. Колецкого (Kołęcki, 2008) про те, що вища школа зовсім не повинна займатися практичною підготовкою, а тільки вивченням

теорії криміналістики (відпрацювання тактики процесуальних дій, інсценування місць злочинів, криміналістичну фотографію, виявлення слідів професор вважає атракціями для студентів, щоб не сказати "забавами"). При цьому нагадаємо, що різними дослідженнями в усьому світі доведено, що найкращими методами навчання є інтерактивні методи, які передбачають візуалізацію теоретичного матеріалу, впровадження кейс-методу, ділової гри, квестів і т.д. Викликає здивування підхід, за яким студентам юридичних факультетів університетів не потрібно вправлятися у застосуванні криміналістичної техніки, тактики та методики. Ця форма навчання відводиться до програм навчання у поліцейських школах [23, с.397–416]. Можливо тому й така критична оцінка стану підготовки правників до роботи з науковими доказами.

Як стверджує Є. Каспшак (Kasprzak, 2015), сучасні знання правників настільки широкі, що в дискусіях навколо навчальних програм криміналістиці дійсно часом відводиться роль предмету спеціалізованого, додаткового, поліцейського, факультативного, а це означає, що може статися так, що майбутній прокурор, суддя чи адвокат під час навчання на юридичному факультеті взагалі не має контакту з криміналістикою. Втім, на протиположну позицію Х. Колецкого (Kolecki, 2008), Є. Каспшак (Kasprzak, 2015) вбачає негативні наслідки у застосуванні такого підходу у формі "збільшення прірви між сучасною криміналістичною наукою, що реагує на зміни у сучасній злочинності, та знаннями правника" [24, с.20]. Навіть навчання у рамках тренінгів та апікацій не допомагає, оскільки кількість годин, витрачених на вивчення криміналістики, залишається критично малою.

До слова, говоримо про криміналістику, як про профільуючу дисципліну, для підготовки правників до роботи з науковими доказами. Аналітичне дослідження Г. Кендзерської (Kiędzierska, 2015), показує, що з 26 напрямів навчання (право, адміністрація, внутрішня безпека), які пропонують 12 вищих навчальних закладів, тільки у 6 напрямках програми передбачають вивчення криміналістики як обов'язкової дисципліни. В усіх інших випадках ця дисципліна віднесена до факультативних. Кількість академічних годин коливається від 30 до 75. Максимальна квота часу на вивчення криміналістики виявилась у наступних вишах: 75 год. у Ягелонському університеті (*Uniwersytet Jagielloński*); 60 год. у Приватній вищій педагогічній школі в Білостоці (*Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Białymstoku*);

60 год. у Жешувському університеті (*Uniwersytet Rzeszowski*); 60 год. у Вищій школі поліції (*Wyższa Szkoła policji*). Поряд зі звичною для нашого освітнього процесу назвою дисципліни "Криміналістика" на вибір студентів пропонуються спецкурси криміналістичного профілю: "Криміналістична оцінка доказів", "Судова експертиза", "Криміналістична проблематика джерел доказів", "Тактика криміналістична", "Техніка криміналістична", "Експертиза криміналістична", "Криміналістика загальна", "Методи ідентифікації людини", "Криміналістична реконструкція подій", "Підробка документів", "Дослідження автентичності документів", "Судова криміналістика". Підсумовуючи, Г. Кендзерська підкреслює, що такий предмет повинен стати обов'язковим, а кількість годин повинна бути збільшена [25, с.28–29, 40].

Можливо витоки скептицизму щодо доцільності університетської практичної криміналістичної підготовки суддів слід шукати у англо-американській системі права *common law*, де суддя не має права ініціативи у збиранні доказів, а тому існує специфічне переконання, що оцінка фактів, доказів не вимагає спеціального приготування судді, оскільки вистачить мати здоровий глузд (*common sense*) та практичний життєвий досвід (*practical experience*). Більша увага приділяється вимогам допустимості наукових доказів, аніж їх змістовній оцінці [15, с.56]. Проте в континентальному, у тому числі польському, кримінальному процесі підхід зовсім інший.

Звертаючись до тематики підготовки суддів, варто звернути увагу на ще один компонент професіограми, який має суттєве значення у тому числі для прийняття рішення про визнання допустимими чи відхилення доказів із висновку експерта. Йдеться про "мистецтво обґрунтування", яке, за словами колишньої судді Конституційного Суду професорки Е. Лентовської (Lętowska, 2012), в польській культурі правничого письма є слабо розвинене. Невміння обґрунтувати рішення, формулювати висновки, толерування відсутності аргументації створює негативний вплив на процес судочинства, що виявляється у несправедливому, розбіжному вирішенні справ, з яких неможливо утворити цілісну судову практику [26, с.108–109]. Ця тема заслуговує окремого дослідження.

"Бути чи не бути" в Україні реформі освітнього процесу майбутніх юристів

Результати соціологічних досліджень, проведених в Україні, підтверджують, що наші юристи також критично оцінюють рівень своєї підготовки. Опитані судді (895), адвокати (195), слідчі

(2932) та прокурори (666) високою мірою усвідомлюють необхідність підвищення фахового рівня усіх учасників процесу. На необхідність навчання і підвищення кваліфікації учасників кримінального процесу вказали понад 90 % респондентів. Якщо ж взяти до уваги окремо відповіді опитаних суддів, то щодо фахового рівня підготовки слідчих 99 % респондентів категорично висловилися про необхідність підвищення кваліфікації співробітників слідчих підрозділів, щодо підготовки прокурорів – 96 %, а щодо захисників – 94 % [27, с.107].

Зважаючи на те, що першою ланкою у роботі з науковими доказами, як правило, є слідчі органів Національної поліції (працюють у складі СОГ на місці події, приймають рішення щодо вилучення слідів і доказів, ініціювання перед слідчим суддею питання про проведення експертизи і т.д.), вони повинні бути належно підготовлені для діяльності у цій сфері. При цьому результати досліджень невтішні. Тільки 13 % опитаних слідчих стверджують, що повною мірою застосовують сучасні методи збирання доказів та проведення експертиз [27, с.21].

Очевидно, що реформи бути, але якій? У науці досі з цього приводу триває дискусія. Вчені відзначають, що відомча освіта є кращою, ніж цивільна, що виявляється у врахуванні специфіки діяльності Національної поліції, практичну спрямованість освітніх програм, тісний зв'язок з практичними підрозділами, зокрема під час навчальних практик і стажувань тощо [28, с.332]. Втім підготовка юристів і в цивільних освітніх інституціях повинна відповідати сучасним вимогам практики кримінального провадження. В українських реаліях, коли прокурор здійснює процесуальне керівництво, в рамках якого надає вказівки, погоджує клопотання, а слідчий суддя реалізує судовий контроль, у тому числі шляхом прийняття рішення про призначення судової експертизи, не виявляється обґрунтованим допущення суттєвої різниці у підготовці до роботи з науковими доказами. У протилежному випадку матимемо алогізм: суб'єкт, який здійснює контроль (наприклад, суддя) або реалізує керівництво процесом (наприклад, прокурор) може виявитись менш обізнаний (компетентний) у сфері діяльності суб'єкта, якого контролює, яким керує (наприклад, слідчий). Втрачається сенс контрольних функцій, вони набувають формального характеру. До того ж саме суд має повноваження остаточної оцінки наукових доказів, приймає висновок чи визнає недопустимим, виносить кінцевий процесуальне

рішення, а тому більш обґрунтованим є припущення, що саме суддя повинен бути найбільшим фахівцем у сфері збирання, дослідження, оцінки і використання доказів, зокрема й тих, що містяться у висновках експерта. Це в теорії. У практичній площині ситуація складна. У більшості випадків під час оцінки висновків експертів слідчих суддів та суддів цікавлять тільки кінцеві висновки (таку відповідь дали 40 % респондентів) [29, с.280]. Зрештою українські судді самі самокритичні до своїх знань, умінь та компетенції і також оцінюють фактичний стан своєї підготовки до оцінки наукових доказів критично.

І все ж говорити про перейняття позитивного досвіду Польщі для України у цьому питанні досить складно. Суттєвим є сам акцент на проблемі, але вирішення її слід шукати самостійно. Польські правники обговорюють можливості збільшення кількості академічних годин, підвищення якості занять, актуалізації підручників, застосування комплексного підходу до викладання криміналістики як університетської, так і поліцейної. Спільним є розуміння того, що "немає іншої альтернативи, ніж закликати суддю/прокурора вивчати криміналістику та суміжні науки, оскільки без опанування цих дисциплін він не зможе стати повноцінним партнером експерта, майстром у вибраній професії" [30, с.43].

В Україні також важливо посилити увагу до освітнього процесу та оптимізувати криміналістичну фахову підготовку майбутніх прокурорів, слідчих, суддів, захисників, співробітників територіальних органів поліції. В. Єгупенко та С. Щербаківський слушно зазначають, якість криміналістичної підготовки та процес її вдосконалення залежить від чотирьох складових: а) змісту навчання, б) умов процесу навчання, в) тих, кого навчають, г) викладачів. Оптимізація цього процесу можлива лише при забезпеченні відповідних змін усіх цих складових у їхньому взаємозв'язку та взаємодії [31, с.55]. Відтак можна визначити наступні напрями оптимізації освітнього процесу з метою підвищення рівня готовності до роботи з науковими доказами.

1. Збільшення кількості аудиторних годин, присвячених вивченню "Криміналістики", "Судових експертиз", "Методики розслідування окремих видів злочинів", "Судової медицини та судової психіатрії" та інших спецкурсів на юридичних факультетах. Кращим тут видається не польський, а німецький досвід. Показовим є приклад вивчення криміналістики у Берлінському університеті Гумбольдта (*Humboldt-Universität zu Berlin*), в якому залежно від вибраного профілю студент

має 600–800 год. занять з криміналістики та 400–600 год. для вивчення дисциплін, які є дотичними (медицина судова, психологія і психіатрія судова). Навіть випускники класичних факультетів права, які планують працю в суді, адвокатурі, правовому консультуванні, повинні були мати зараховані дисципліни від 60–120 год. занять з криміналістики [20, с.205]. Звернемо увагу, що на відміну від Польщі, де криміналістика у багатьох університетах є визначена предметом на вибір студента, в Україні ця навчальна дисципліна, як правило, є обов'язковою дисципліною і в середньому передбачає 120 год. Однак часто спостерігається тенденція зменшення кількості саме аудиторних годин за рахунок збільшення годин, відведених для самостійної підготовки, що загалом відповідає Болонському процесу, але зумовлює загрозу отримання швидше фрагментарних знань і практичних умінь, аніж досягнуту якісний рівень, якого вимагає практика кримінального провадження.

Додаткової уваги потребує і послідовність викладання навчальних дисциплін, адже ситуація, коли здобувачі вимушені вивчати застосування спеціальних медичних знань у кримінальному провадженні на першому році навчання, не володіючи при цьому мінімальними знаннями, що таке кримінальне провадження, доказ, висновок експерта, слідча дія, огляд і т.д., знижує ефективність освітнього процесу. Або коли доводиться вивчати питання криміналістичної діяльності без базових знань щодо предмету доказування, вимог до доказів, системи та порядку проведення слідчих дій. В таких випадках доводиться витрачати час на роз'яснення питань іншої дисципліни.

2. Зміцнення практичної складової освітнього процесу, тісної співпраці юридичних факультетів з органами поліції, державними установами, що покликані працювати з науковими доказами, виконувати судові експертизи. Така співпраця з експертами існує, втім вона має, як правило, епізодичний несистемний характер. Доцільно створити у практичних органах спеціальні підрозділи, які би відповідали за підготовку кадрів на місці (проведення спеціалізованих тренінгів, воркшопів, презентацій) та водночас забезпечували практичний характер навчань в освітніх осередках на юридичних факультетах. Варто також оптимізувати інститут наставництва в територіальних органах поліції, збільшити обсяг преміювання тих осіб, які виконують функції наставника новопризначеного працівника. Це дало би змогу стимулювати передачу досвіду та

знань від досвідчених фахівців до молодого покоління співробітників.

Можна також дискутувати щодо питання впровадження правничої "інтернатури" на зразок польської асесури, коли новопризначений суддя, прокурор чи слідчий певний період часу виконує обов'язки асесора (помічника, радника або безпосередньо веде справи з погодженням усіх рішень своїм куратором), бачить реальну роботу з науковими доказами у рутинній службі і тільки після цього через рік-два стає самостійним у своїй професійній діяльності.

3. Забезпечення технічного обладнання для криміналістичних лабораторій в університетах і застосування методик роботи, наближених до реальних умов праці органів досудового розслідування, прокуратури, суду, експертних підрозділів. Важливо стимулювати впровадження інноваційних технологій в освітній процес, відпрацьовувати навички роботи з новітньою криміналістичною технікою. Вдосконалення потребує і дидактичне забезпечення, але не шляхом збільшення вимог до його підготовки та обсягу, а шляхом актуалізації запропонованих здобувачу знань та умінь.

4. Забезпечення регіональної та міжнародної академічної мобільності, можливості підвищення кваліфікації юристів, участі у тренінгах та спеціалізованих навчаннях, закордонних стажуваннях тощо, адже слід погодитись з позицією В. Юсупова, вирішення завдань реформування відомчої освіти потребує урахування досвіду організації та функціонування національних поліцейських систем інших європейських країн та США [32, с.165]. Інша справа, що не всі отримані знання та досвід, нові технології та розробки вдається впровадити в українських реаліях. Зрештою не слід займатися "сліпим копіюванням", а будувати свою модель підготовки фахового персоналу для роботи з науковими доказами. Проте, в умовах зростаючих глобалізаційних тенденцій, залишатися осторонь процесів, що відбуваються у світі *forensic science*, неприпустимо.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки:

По-перше, оперування поняттям "наукові докази" відповідає загальноприйнятій світовій практиці, тому варто дискутувати щодо його впровадження в українській науковій доктрині.

По-друге, компаративний аналіз польського та українського досвіду організації підготовки юристів до роботи з науковими доказами дозволяє говорити про повне розуміння необхідності

вдосконалення освітнього процесу, про існування схожих проблем, викликаних недостатніми знаннями, вміннями та навиками доекспертної та верифікаційної роботи з науковими доказами. Однак існуючі відмінності і в кримінальному провадженні, і в функціонуванні закладів освіти не дозволяють здійснити автоматичний трансфер досвіду. У деяких аспектах українська версія такої підготовки вбачається кращою, адже є обов'язковий мінімум годин криміналістичного профілю, дедалі більше акцентується увага на практичних інтерактивних формах навчання, проведення поліцейських квестів тощо. З іншого боку, польська сторона значно більше дбає про академічну мобільність здобувачів та викладачів, витрачає значні матеріальні ресурси на інноваційне оснащення освітніх майданчиків.

Підсумовуючи, важливо також наголосити, що жодна найкраща освітня інституція у найрозвинутішій країні не може надати студентові знання раз на все життя. Дослідження показують, що від початку історії науки опубліковано мільйони статей, а їх кількість щороку росте і подвоюється впродовж кожного десятиліття. Правники говорять навіть про явище "інформаційного вибуху" у цілому світі, оскільки маємо понад 100 тис. наукових журналів. Щодня з'являються нові тисячі сторінок тексту, а вже після 3 років результати наукових досліджень у деяких напрямках втрачають новизну. Не так давно дактилоскопія була вершиною можливостей ідентифікації особи, а сьогодні цю естафету перейняла технологія досліджень ДНК.

З огляду на такі тенденції динамічного розвитку сучасної науки та швидке старіння знань і технологій, а також змін до законодавства, слід розуміти, що знання та кваліфікація правника (слідчого, прокурора, оперативного працівника, експерта, слідчого судді, судді, захисника) великою мірою залежить від його особистої мотивації до саморозвитку та активності. З'являються нові методики експертних досліджень, з'являються нові аналітичні можливості, тому вкрай важливим є систематичне доповнення знань в ході професійної діяльності. Держава може тільки створити сприятливі умови для реалізації цього потенціалу.

Конфлікт інтересів

Авторка заявляє, що не існує підстав для конфлікту інтересів.

Вираз вдячності

Авторка висловлює щирі подяку колективу Львівського державного університету внутрішніх справ та колективу Університету імені Адама Міцкевича у м. Познань (Республіка Польща), а також Фондації "Лідери змін", яка є адміністратором Стипендіальної програми імені Лейна Кіркланда, участь в якій впродовж 2016–2017 р. дозволила налагодити комунікацію з представниками польської наукової спільноти, опрацювати численні польські наукові джерела, провести аналіз судової практики, реалізувати науковий проект, частиною якого є запропонована до уваги читачької аудиторії публікація.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Wójcikiewicz J., Kwiatkowska-Wójcikiewicz V. Paradygmaty kryminalistyki. *Paradygmaty kryminalistyki*. J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Kraków: Wydawnictwo UJ, 2016. S. 11–25.
2. Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., Wójcikiewicz J. Sędziowie wobec dowodu naukowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym*. Olsztyn: PG Sp. z o.o., 2009. S. 43–57.
3. Wójcikiewicz J. Temida nad mikroskopem. *Judykatura wobec dowodu naukowego 1993–2008*. Toruń: TNOiK, 2009. 267 s.
4. Skwarcow M., Stępień M. Pojęcie, kryteria dopuszczalności i znaczenie dowodów naukowych w polskim i amerykańskim procesie karnym. *Przegląd Sądowy*. 2014. № 9. S. 102–113.
5. Kupczyński J., Winczakiewicz A. Dowód naukowy w kontradiktoryjnym procesie karnym – porównanie polskich i norweskich rozwiązań prawnych. *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury*. 2016. Nr 2 (22). S. 66–81.
6. Szczepaniec M. Dowód naukowy w postępowaniu karnym. *Zeszyty Prawnicze*. 2019. 19. № 2. S. 187–197. DOI 10.21697/zp.2019.19.2.06.
7. Strengthening Forensic Science in The United States: The Role of The National Institute of Standards & Technology. March 2009. 129 p.
8. Дуфенюк О. М. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.
9. Дуфенюк О. М. Форма висновку експерта у польському кримінальному процесі. *Вісник ЛьвДУВС. Серія юрид.* 2018. № 4. С. 242–250.
10. Дуфенюк О. М. Класифікація судових експертиз: польський підхід. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. Вип.1. С. 330–333. URL: http://pap.in.ua/1_2019/99.pdf.

11. Benedict N. Fingerprints and the Daubert Standard for Admission of Scientific Evidence: Why Fingerprints Fail and a Proposed Remedy. 46 Ariz. L. Rev. 519 (2004). P. 519–549.
URL: <http://www.arizonalawreview.org/pdf/46-3/46arizlrev519.pdf>.
12. McCarthy Leigh S. Life After Daubert v. Merrell Dow: Maine as a Case Law Laboratory for Evidence Rule 702 Without Frye, 46 Me. L. Rev. 285 (1994). P. 285–323.
URL: <https://digitalcommons.maine.edu/mlr/vol46/iss2/6>.
13. Girdwoyń P. Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym. Warszawa: Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. 182 s.
14. Podemska A. Opinia biegłego w nowym modelu postępowania karnego. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne*. 2014. № 8. S. 39–52.
15. Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. 345 s.
16. Moszczyński J. Przejście od badań jakościowych do ilościowych – nowy paradygmat kryminalistyki czy tylko akademicka dyskusja. *Paradygmaty kryminalistyki*. Kraków: Wydawnictwo UJ, 2016. S. 475–482.
17. Gruza E. Junk science po polski. Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach: materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki (Toryń, 5–7 maja 2004 r.). Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 67–78.
18. Gurgul J. Jeszcze raz o swobodnej ocenie opinii biegłego. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia*. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 41–61.
19. Hołyst B. Kryminalistyka. Warszawa: LexisNexis, 2010. 1472 s.
20. Koziczak A. Kryminalistyka a wymiar sprawiedliwości. *Kryminalistyka dla prawa. Prawo dla kryminalistyki*. Toruń: Wydawnictwo "DOM OGANOZATORA", 2010. S. 203–209.
21. Pawelec S. Wadliwość opinii biegłego w procesie karnym jako pochodna zawartych w postanowieniu o jej dopuszczeniu. *Prokuratura i prawo*. 2014. Nr 4. S. 149–170.
22. Gruza E. O błędach i ich przyczynach w opiniach biegłych. *Doctrina multiplex veritas una: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi M. Kulickiemu*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 177–189.
23. Kolečki H. Zakres i sposób uprawiania kryminalistyki w Polsce. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości*. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 397–416.
24. Kasprzak J. Problem tożsamości współczesnej kryminalistyki. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia*. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 7–23.
25. Kieździńska G. Nauczanie kryminalistyki w Polsce. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia*. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 25–40.
26. Rzeźbienie państwa prawa 20 lat później. E. Lętowska w rozmowie z K. Sobczakiem. Warszawa: Wolter Kluwer Polska, 2012. 381 s.
27. Реформування кримінальної юстиції в Україні: погляди учасників кримінального процесу. Результати всеукраїнського опитування адвокатів, суддів, слідчих та прокурорів. Київ: Видавництво Проекту ЄС "Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні", 2015. 107 с.
28. Павленко С. О. Підготовка поліцейських в умовах реформування системи освіти МВС України відповідно до європейських стандартів. *Молодий вчений*. 2017. № 4. С. 331–336.
29. Панько Н. Допит експерта в суді як засіб оцінки його висновку. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 1. С. 280–284.
30. Gurgul J. O swobodnej ocenie opinii biegłego. *Prokuratura i prawo*. 2013. № 10. S. 34–56.
31. Єгупенко В. В., Щербаковський С. М. Проблеми криміналістичної підготовки працівників правоохоронних органів. *Форум права*. 2007. № 2. С. 54–58.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2007_2_12.pdf.
32. Юсупов В. Сучасні напрями розвитку криміналістики в Україні. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 3. С. 163–166.

REFERENCES

1. Wójcikiewicz J., Kwiatkowska-Wójcikiewicz V. Paradygmaty kryminalistyki. *Paradygmaty kryminalistyki*. J. Wójcikiewicz, V. Kwiatkowska-Wójcikiewicz (red.). Kraków: Wydawnictwo UJ, 2016. S. 11–25.
2. Kwiatkowska-Wójcikiewicz V., Wójcikiewicz J. Sędziowie wobec dowodu naukowego. *Kryminalistyka i inne nauki pomocowe w postępowaniu karnym*. Olsztyn: PG Sp. z o.o., 2009. S. 43–57.
3. Wójcikiewicz J. Temida nad mikroskopem. *Judykatura wobec dowodu naukowego 1993- 2008*. Toruń: TNOiK, 2009. 267 s.

4. Skwarcow M., & Stępień M. (2014). Pojęcie, kryteria dopuszczalności i znaczenie dowodów naukowych w polskim i amerykańskim procesie karnym. *Przegląd Sądowy*, (9). 102–113.
5. Kupczyński, J., & Winczakiewicz, A. (2016). Dowód naukowy w kontradiktoryjnym procesie karnym – porównanie polskich i norweskich rozwiązań prawnych. *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury*, 2(22). 66–81.
6. Szczepaniec, M. (2019). Dowód naukowy w postępowaniu karnym. *Zeszyty Prawnicze*, 19(2). 187–197. DOI: 10.21697/zp.2019.19.2.06.
7. Strengthening Forensic Science in The United States: The Role of The National Institute of Standards & Technology. March 2009. 129 p.
8. Dufeniuk, O. M. (2018). *Ekspertyza u kryminal'nomu provadzhenni za zakonodavstvom Ukrayiny ta Pol'shchi: porivnyal'ne doslidzhennya* [Examination in criminal proceedings under the legislation of Ukraine and Poland: a comparative study]. Monohrafiya. L'viv: L'vDUVS (in Ukr.).
9. Dufeniuk, O. M. (2018). Forma vysnovku eksperta u pol's'komu kryminal'nomu protsesi [Expert Opinion Form in the Polish Criminal Procedure]. *Visnyk L'vDUVS. Seriya yuryd.*, (4). 242–250 (in Ukr.).
10. Dufeniuk, O. M. (2019). Klasyfikatsiya sudovykh ekspertyz: pol's'kiy pidkhid [Classification of forensic expertise: the Polish approach]. *Porivnyal'no-analitychne pravo*, (1). 330–333. URL: http://pap.in.ua/1_2019/99.pdf (in Ukr.).
11. Benedict N. Fingerprints and the Daubert Standard for Admission of Scientific Evidence: Why Fingerprints Fail and a roposed Remedy. *46 Ariz. L. Rev.* 519 (2004). P. 519–549. URL: <http://www.arizonalawreview.org/pdf/46-3/46arizlrev519.pdf>.
12. McCarthy Leigh S. Life After Daubert v. Merrell Dow: Maine as a Case Law Laboratory for Evidence Rule 702 Without Frye. *46 Me. L. Rev.* 285 (1994). P. 285–323. URL: <https://digitalcommons.mainelaw.maine.edu/mlr/vol46/iss2/6>.
13. Girdwoyń P. Opinia biegłego w sprawach karnych w europejskim systemie prawnym. Warszawa: Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, 2011. 182 s.
14. Podemska, A. (2014). Opinia biegłego w nowym modelu postępowania karnego. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne*, (8). 39–52.
15. Stojer-Polańska J. Kryminalistyka w mediach. Wpływ seriali kryminalnych na postępowanie karne. Poznań: Silva Rerum, 2016. 345 s.
16. Moszczyński J. Przejście od badań jakościowych do ilościowych – nowy paradygmat kryminalistyki czy tylko akademicka dyskusja. *Paradygmaty kryminalistyki*. Kraków: Wydawnictwo UJ, 2016. S. 475–482.
17. Gruza E. Junk sciencie po polski. Czynności procesowo-kryminalistyczne w polskich procedurach: materiały z konferencji naukowej i IV Zjazdu Katedr Kryminalistyki (Toryń, 5–7 maja 2004 r.). Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 67–78.
18. Gurgul J. Jeszcze raz o swobodniej ocenie opinii biegłego. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia*. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 41–61.
19. Hołyst B. Kryminalistyka. Warszawa: LexisNexis, 2010. 1472 s.
20. Koziczak A. Kryminalistyka a wymiar sprawiedliwości. *Kryminalistyka dla prawa. Prawo dla kryminalistyki*. Toruń: Wydawnictwo "DOM OGANOZATORA", 2010. S. 203–209.
21. Pawelec, S. (2014). Wadliwość opinii biegłego w procesie karnym jako pochodna zawartych w postanowieniu o jej dopuszczeniu. *Prokuratura i prawo*, (4). 149–170.
22. Gruza E. O błędach i ich przyczynach w opiniach biegłych. *Doctrina multiplex veritas una: księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi M. Kulickiemu*. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, 2004. S. 177–189.
23. Kolečki H. Zakres i sposób uprawiania kryminalistyki w Polsce. *Kryminalistyka i nauki penalne wobec przestępczości. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi M. Owocowi*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2008. S. 397–416.
24. Kasprzak J. Problem tożsamości współczesnej kryminalistyki. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia*. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 7–23.
25. Kiędzierska G. Nauczanie kryminalistyki w Polsce. *Współczesna kryminalistyka. Wyzwania i zagrożenia*. Szczytno: Wyższa szkoła policji w Szczytnie, 2015. S. 25–40.
26. Rzeźbienie państwa prawa 20 lat później. E. Lętowska w rozmowie z K. Sobczakiem. Warszawa: Wolter Kluwer Polska, 2012. 381 s.
27. *Reformuvannya kryminal'noyi yustytsiyi v Ukrayini: pohlyady uchasnykiv kryminal'noho protsesu. Rezul'taty vseukrayins'koho opytuvannya advokativ, suddiv, slidchykh ta prokuroriv* [Reform of criminal justice in Ukraine: views of participants in criminal proceedings. Results of a nationwide survey of attorneys,

- judges, investigators and prosecutors]. Kyiv: Vydavnytstvo Proektu YES "Pidtrymka reform u sferi yustytysiy v Ukraini", 2015 (in Ukr.).
28. Pavlenko, S. O. (2017). Pidhotovka politseys'kykh v umovakh reformuvannya systemy osvity MVS Ukrainy vidpovidno do yevropeys'kykh standartiv [Training of police officers in the conditions of reforming the education system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in accordance with European standards]. *Molodyy vchenyy*, (4). 331–336 (in Ukr.).
 29. Pan'ko, N. (2013). Dopyt eksperta v sudi yak zasib otsinky yoho vysnovku [Interrogation of an expert in court as a means of assessing his conclusion]. *Chasopys Kyyivs'koho universytetu prava*, (1). 280–284 (in Ukr.).
 30. Gurgul, J. (2013). O swobodnej ocenie opinii biegl'tego. *Prokuratura i pravo*, (10). 34–56.
 31. Yehupenko, V. V., & Shcherbakovs'kyi, S. M. (2007). Problemy kryminalistychnoyi pidhotovky pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Problems of forensic training of law enforcement officers]. *Forum prava*, (2). 54–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2007_2_12.pdf (in Ukr.).
 32. Yusupov, V. (2018). Suchasni napryamy rozvytku kryminalistyky v Ukraini [Current trends in forensic science in Ukraine]. *Pidpryyemstvo, hospodarstvo i pravo*, (3). 163–166 (in Ukr.).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО СТАТТЮ (ARTICLE INFO)

Published in:

Форум права: 57 pp. 26–37.

Related identifiers:
[10.5281/zenodo.3403545](https://zenodo.org/doi/10.5281/zenodo.3403545)
http://forumprava.pp.ua/files/026-037-2019-4-FP-Dufeniuk_5.pdf
http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2019_4_5.pdf
License (for files):

Creative Commons Attribution 4.0 International

Received: 15.08.2019

Accepted: 22.08.2019

Published: 30.08.2019

Cite as:
Дуфенюк, О. М. (2019). Польський досвід підготовки юристів до роботи з науковими доказами у кримінальному провадженні. Форум Права, 57(4). 26–37. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3403545>.

 Dufeniuk, O. M. (2019). Pol's'kyi dosvid pidhotovky yurystiv do roboty z naukovyimi dokazamy u kryminal'nomu provadzhenni [Polish Experience of Educating Lawyers for Work with Scientific Evidence in Criminal Proceedings]. *Forum Prava*, 57(4). 26–37. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.3403545>.